بخش نخست

بررسی مناسبات ۲۶ سال گذشته ایران و چین

روابطی به قدمت تاریخ

محمدمهدی غفاری

هرگاه توسعه و گسترش افقی و عمودی سطح روابط ایران و چین به گونه ای باشد که شاخص های همکاری سیاسی، اقتصادی، تکنولوژی، فرهنگی و موضعگیریهای مشترک دو کشور را در سازمانهای بین المللی نشان دهد، طبعاً تهران و پکن را در مسیری مغایر با رقابت ها، ستیز و جدال سوق می دهد.

چنانچه روند شاخص ها را ظریق آمار و ارقام بیان شود و طیفی از حجم مبادلات تا دید و بازدیدهای مقامات عالی رتبه دوکشور را شامل شود، باید روندی فزاینده داشته باشد تا آنگاه بتوان مفهوم نزدیکی روابط را از حالت انتزاعی به انضمامی تبدیل و تأثیر عوامل دخیل را مورد به مورد شناسایی کرد و وزن آنها را مورد سنجش قرارداد... البته در این میان، نمی توان فشارهای محیطی و بین المللی را ازنظر دورداشت.

فشارهای محیطی و بین المللی ازجمله فشارهایی هستند که از جانب ایالات متحده آمریکا درخصوص مسائلی نظیر حقوق بشر، تجزیه طلبی، اعمال محدودیت های اقتصادی، نظامی و هسته ای بر ایران و چین تحمیل می شود. ضمن آنکه فشارهای آمریکا بر ایران و چین برای پذیرش نظم نوین جهانی، جهانی شدن و یا حرکت در مسیر سیاست یکجانبه گرایی آمریکا، عنصری مهم در این زمینه محسوب می شود. ارزیابی مناسبات سیاسی و اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری خلق و بعد ازانقلاب شکوهمند اسلامی، در کنار اراده و رفتار نخبگان دوکشور در چگونگی شکل گیری و تحکیم مناسبات تهران و پکن با توجه به مجموع شرایط پدیدارشده در بعد از جنگ سرد، انگیزه اصلی این نوشتار بوده است.

الف: مدخل ورود به بحث: بررسی روابط ایران و چین در قبل و بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی نشان می دهد که جمهوری خلق چین پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در فوریه ۱۹۷۹ میلادی (بهمن ماه ۱۳۵۷) باتوجه به ماهیت جمهوری اسلامی ایران در جهت گیری سیاست خارجی و مبارزه با استکبار (امپریالیسم) جهانی، در مناسبات خود با ایران رویه و رویکردی متفاوت با گذشته اتخاذکرده است.

برهمین اساس، پس از پیروزی انقلاب اسلامی «هواکوفنگ» که به عنوان جانشین «مائوتسه دون» برگزیده شده بود، پس از سپتامبر ۱۹۷۶ میلادی به جمهوری اسلامی ایران سفر کرد.

به واقع، جمهوری خلق چین اولین کشوری بود که نظام جمهوری اسلامی ایران را به رسمیت شناخت. پس از آن و بخاطر پدیدارشدن زمینه های مشترک بویژه در بعد تجاری و پیدایش شرایط جدید در ساختارهای نظام بین المللی، بتدریج مناسبات ایران و چین در زمینه های مختلف تحکیم شد.

طرفه آنکه در بحرانی ترین شرایط ـ همزمان با اعمال فشارهای آمریکا به ایران ـ چین همکاریهای خود را با جمهوری اسلامی ایران قطع نکرد. علی رغم حجم انبوه تبلیغات ضدایرانی رسانه های غربی، تحریمهای اقتصادی و تهدیدات دولت آمریکا و غرب علیه ایران، دولت چین پذیرای اولین رئیس جمهوری وقت، حضرت آیت الله «سیدعلی خامنه ای» به چین شد. پس از آن، روند توسعه مناسبات و روابط دو کشور با سفر آقای «هاشمی رفسنجانی» رئیس جمهوری وقت ایران به چین گسترش یافت. سفرماه جولای سال ۲۰۰۰ میلادی (تیرماه ۱۳۷۹) آقای «سیدمحمد خاتمی» رئیس جمهوری اسلامی ایران به چین در تقویم تحولات و معادلات سیاست خارجی ایران، جایگاه ویژه ای به خود اختصاص داد.

پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بستر مناسبی درهمه زمینه ها برای همکاری با چین فراهم کرد؛ درواقع اراده مسؤولان ارشد ایران و چین به توسعه روابط در زمینه های اقتصادی، تجاری، صنعتی، سیاسی، فرهنگی، امنیتی و مسائل مربوط به مذهب معطوف شد.

با ناگهانی اجمالی به روابط ایران و چین درخصوص همکاریهای فوق الاشاره در سالهای بعد از انقلاب اسلامی می توان برداشت کرد که رهبران ایران و چین رویکرد جدی به تعمیق این گونه همکاریها نشان داده اند و آمارها در زمینه ارزش مبادلات تجاری دو کشور تاحدودی مؤید این دیدگاه است.

چین بالحاظ کردن موقعیت ژئوپولتیکی و نقش ایران به عنوان یک کشور آسیایی و بی نیاز از کمکهای مالی دیگر کشورها روی (نقش) ایران حساب ویژه ای بازکرد. بخصوص از این منظر که انقلاب اسلامی ایران به رهایی از سلطه استعمار و استثمار خارجی در افکارعمومی جهان تفسیرشد.

همین ویژگی انقلاب اسلامی ایران در سیاست خارجی چین، باتوجه به تضادی که پکن با حکومت وقت اتحاد شوروی از منظر ایدئولوژیک داشت، ملحوظ شد.

ایران و چین درخصوص روابط فرهنگی گام های بلندی برداشته اند و دستکم ازطریق تعامل فرهنگی ـ که بعداً در همین نوشتار بدان اشاره خواهدشد ـ توانستند مقوله همگرایی سیاسی را تا حد قابل انتظاری افزایش دهند.

ترجمه متون ازرشمند ادبیات ایرانی (فارسی) به چینی، ترجمه متون بسیار باارزش مذهبی نظیر نهج البلاغه و قرآن مجید، فروش و نمایش فیلم های ایرانی در پکن و نمایش آثار فرهنگی چین در تهران حاکی از همگرای مطلوب فرهنگی میان تهران و پکن است. البته دولت ایران با درنظرگرفتن مسأله اسلام و مسلمانان چینی، برای ایجاد پل دوستی میان مسلمانان ایران و چین نگاه کرد. موضوعی که رهبران ایران از این طریق هیچگاه اقدام به عملی خلاف منافع چین نکرده اند که واکنش دولت چین را به دنبال داشته باشد. همکاری ایران و چین در زمینه های نظامی ـ هسته ای با اتخاذ سیاست و رویه ای هدفمند برای حل موضوعات منطقه ای و بین المللی، نشاندهنده آن است که دو کشور قبل از آنکه در افکار عمومی جهان به عنوان کشورهای مداخله کننده و مزاحم تلقی شوند، عمدتاً در راستای همکاری با کشورهای منطقه و جهان، تنها برای ایجاد تعادل اقتصادی و عدالت حرکت کرده اند.

گرایش نگاه به غرب ابتدا که طیف قابل توجهی را در حاکمیت (نظام) جمهوری اسلامی ایران تشکیل می داد، معتقدبود که غرب منشأ پیشرفت، توسعه و تکنولوژی های برتر است و لذا ایران برای رسیدن به توسعه و دستیابی به تکنولوژی پیشرفته غرب باید مناسبات خود را با اروپا و آمریکا گسترش دهد و برای نیل به این هدف، موانع و مشکلات برسر روابط با غرب را هرچه سریعتر برطرف کند.

در این طیف، گروهی با نگاهی منفعلانه و دیدگاه لیبرالیستی (حتی) روابط با غرب را توصیه می کردند و دراین راه، انتقاد کامل خود را به ادعای غربی ها درزمینه حقوق بشر، نادیده گرفتن حقوق مدنی افراد درایران، دفاع از تروریسم، وجود سلاحهای غیرمتعارف، موضوع سلمان رشدی و ناکارآمدی نظام اسلامی نشان دادند. اما درنقطه مقابل، گرایش نگاه به شرق قراردادشت و این گرایش ضمن توجه جدی به عزت، حکمت و مصلحت عمدتاً در برابر رفتار نامناسب و سلطه طلبانه دولت های غربی در یکصدساله اخیر واکنش نشان می داد، زیرا این گرایش معتقدبود که کشورهای آسیایی و شرقی اگرچه از لحاظ تنوانندیهای تکنولوژیک به پای قدرت های اروپایی و آمریکا نمی رسند، اما به عنوان قدرت های پیشرفته و تازه صنعتی شده درحال رشد، امکان رفع نیازمندیهای تکنولوژیکی خود در ابعاد نظامی، اقتصادی و صنعتی را دارند. مضاف بر اینکه برقراری روابط میان جمهوری اسلامی ایران و کشورهای شرقی و آسیا که بسیاری از آنها در نیمه دوم قرن بیستم از سلطه استعمار غرب آزاد شدند، استقلال ایران را تهدید نمی کند.

در این نوشتار، روابط جمهوری اسلامی ایران با چین با همین نگاه و رویکرد ترسیم و موردبررسی قرارگرفته است. سفر دو رئیس جمهوری و دو رئیس مجلس قبل از سفر سیدمحمد خاتمی به چین در همین راستا ارزیابی شده است. این درحالی بود که جمهوری اسلامی ایران، چین را به مثابه کشوری برخوردار از ظرفیت ها، پتانسیل بالا و استعدادهای لازم، مانعی در مقابل سیاست های یکجانبه گرایانه و توسعه طلبانه آمریکا به حساب می آورد.

تأسیس محور همکاریهای سیاسی، امنیتی و اقتصادی تهران ـ پکن اساساً در همین راستا بوده است.

درواقع، ترجیح جمهوری اسلامی ایران بر جهت گیری شرق بر غرب بوده و با همین سیاست، بنا داشته است نوعی موازنه در سیاست خارجی خود باشرق ایجاد کند. بررسی جایگاه چین در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با هدف تبیین زمینه های گسترش روابط پکن و تهران و برطرف کردن موانع و مشکلات ازجمله اهداف این نوشتار است.

بهره نخست: مناسبات اقتصادی ـ تجاری ایران و چین

روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری خلق چین در زمینه های مختلف به گذشته های بسیاردور بازمی گردد.[۱]

نکته قابل توجه این است که در گذشته و در کنار راه زمینی معروف به ابریشم، راه ابریشم دریایی نیز وجودداشت... روابط ایران و چین در قبل از انقلاب اسلامی به لحاظ ماهیت متفاوت نظامهای حاکم بر دو کشور، پیشرفت چندانی نداشت و در سطحی محدود قرار داشت. تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران حجم مبادلات تجاری دو کشور باتوجه به ارتباطات نزدیک ایران به غرب قابل ملاحظه نبود و آمارها نشان می دهد که حجم مبادلات تجاری دو کشور در سال ۱۹۷۵ (۱۳۵۴) که به اوج خود رسیده بود، کمتر از شش میلیارد ریال بود. اما با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بستر مناسبی برای شکل گیری روابط تجاری و اقتصادی دو کشور مهیاشد به نحوی که مناسبات دو کشور در همه زمینه ها تحکیم شد.[۲]...

تا آنجا که به روابط تجاری، اقتصادی و صنعتی دو کشور ایران و چین مربوط است، باید گفت: اراده مسؤولان ارشد هردوکشور بر توسعه این روابط درتمام زمینه ها معطوف بوده است و همین اراده، پشتوانه محکمی برای پیشرفت این روابط ملحوظ شد. تاکنون قراردادهایی در زمینه های مختلف میان ایران و چین به امضا رسیده که چگونگی تعمیق روابط دوجانبه را تعیین کرده است. در سال ۱۹۸۴ (۱۳۶۳) با سفر «وشیه چین» وزیر امور خارجه وقت چین به ایران، طرفین درباره تشکیل کمیسیون مشترک در سطح وزیر در سال ۱۹۸۵/۱۳۶۴ / در تهران برگزار شد که در آن حجم مبادلات تجاری بر مبنای تهاتری (پایاپای) ۴۰۰ میلیون دلار تعیین گردید.[۳] پس ازآنکه سطح کمیسیون مشترک از معاون وزیر به وزیر ارتقا یافت، در چهارمین کمیسیون مشترک، حجم مبادلات تجاری به ۶۰۰ میلیون دلار بالغ شد ودر پنجمین کمیسیون مشترک، سیستم مبادلات تجاری از تهاتری به نقدی تغییر کرد. در ادامه روند مناسبات تجاری ودر ششمین کمیسیون مشترک که در مردادماه ۱۳۷۰ / آگوست ۱۹۹۱ / در پکن تشکیل شد، قرارداد جدید تجاری بر مبنای مبادلات نقدی میان طرفین به امضارسید.[۴] در سال ۱۹۹۵ / ۱۳۷۴ / نیز هشتمین اجلاس کمیسیون مشترک دوکشور در پکن برگزار شد که تفاهم حاصل در این اجلاس بطور مشخص برآیند کار وتلاش سه کمیته ای بود که در جریان اجلاس هشتم فعال بودند. الف: کمیته تجارت: در این کمیته، موضوع صدور کالاهای غیرنفتی ایران و چین، صدور روزانه نفت خام ایران به چین، برگزاری نمایشگاههای متعدد در دو کشور، ایجاد فروشگاههای دایمی و عمده فروشی کالا و تأسیس دفتر نمایندگی تجاری دو کشور مورد بحث و فنی : در این کمیته، دامنه توافق ها بسیار وسیع بوده، به گونه ای که همکاریها طرحهای مختلفی را در بر گرفته است. پروژه تولید سیمان، احداث مترو، کارفه ۱۰ هزار تنی ذوب روی در جزیره قشم، پروژه های تولید شیشه به طریق شناور وپروژه تولید آب میوه را شامل می شد که اعتبار اغلب این پروژه ها از طرف چین تأمین شد.

توضیح اینکه چین یک کشور سرمایه پذیر است و برقراری اعتبار بالغ بر ۷۰۰ میلیون دلاردر قالب طرحهای اعلام شده از دست آوردهای کمیسیون هشتم و بازگو کننده روابط رو به بهبود دو کشور ایران و چین در دو سوی آسیا بوده است.[۵] ج: کمیته همکاریهای تحقیقاتی - علمی : در این کمیته نیز طرحهایی نظیر تحقیقات در بخش کشاورزی، همکاری های علمی دربخش جنگل کاری ، منابع طبیعی، همکاری در بخش شیلات و آبزیان، تعامل در زمینه های پزشکی ، گیاه درمانی، طب سوزنی و زلزله شناسی و انتقال تکنولوژی صنایع کوچک را می توان برشمرد.[۶] نهمین و دهمین کمیسیون های مشترک اقتصادی ایران و چین به ترتیب در سالهای ۱۹۹۷ ، ۱۹۹۸ و ۹۶/۷۷ در تهران و پکن برگزار شد و طرحهای مهمی در ایران با کمک چین به اجرا درآمد. در همین ابتدا، همکاری چین در طرح متروی تهران، احداث پنج کارخانه سیمان، راه اندازی نیروگاه آبی وحرارتی، ذوب مس خاتون آباد و طرحهای دیگر را می توان نام برد. در همان مقطع زمانی - در فاصله سالهای ۹۶ و ۹۵ میلادی - خرید نفت ایران توسط چین به ۵۰ هزار بشکه در روز افزایش یافت که در پی آن، قرار شد یکسالی دو پالایشگاه در چین برای تصفیه نفت خام ایران تأسیس شود. طبق آمار گمرک چین، ارزش مبادلات تجاری دو کشور به ۱/۲۱۵ میلیارد دلار رسید.[۷]

> پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بستر مناسبی درهمه زمینه ها برای همکاری با چین فراهم کرد؛ درواقع اراده مسؤولان ارشد ایران و چین به توسعه روابط در زمینه های اقتصادی، تجاری، صنعتی، سیاسی، فرهنگی، امنیتی و مسائل مربوط به مذهب معطوف شد

مقامهای ایران و چین درسال ۷۱/۹۲ / قرارداد احداث مجتمع عظیم صنعت کربنات سدیم را امضا کردند. این قرارداد بین شرکت کربنات سدیم پارس و شرکت صنایع ملی چین امضا شد. این طرح در استان خوزستان و با سرمایه ای بالغ بر ۹۰ میلیارد ریال طی چهارسال به اجرا درآمد. با راه اندازی این طرح ایران از حیث واردات کربنات سدیم که در صنایع شیشه سازی، نساجی، تولید پودرهای شوینده، مواد شیمیایی، صنایع غذایی و مواد معدنی بی نیاز شد.[۸] البته همکاری چین و ایران در زمینه فناوری، تولید و ساخت تجهیزات پستی نیز بخشی از تعامل تهران و پکن محسوب می شود. در این باره، توافقنامه هایی در زمینه پست میان دو هیأت ایرانی و چینی در نوامبر ۱۳۷۹/۲۰۰۰ / درپکن امضا شد.

چاپ و انتشار تمبرهای یادبود پستی به صورت مشترک، مبادله اطلاعات در زمینه فناوری، مبادله کارشناس و مدیران پستی، توسعه همکاریها در زمینه انواع خدمات کپی مانند «آی ام اس» و خدمات سفارشی کالا از طریق پست مورد تأکید دو هیأت قرار گرفت، ایران و چین همچنین در زمینه مبادله تجربیات و اطلاعات درخصوص کاربرد فناوری اطلاعات (IT) در پست، توسعه همکاریها در تبادل اطلاعات، ساخت تجهیزات پستی، تقویت و تعاون در چارچوب اتحادیه پستی جهان، آسیا و اقیانوسیه توافق کردند.[۹] قراردادهای مشارکت ایران و چین در ساخت لوکوموتیو، ژنراتورهای مولد برق، ساخت راه آهن اصفهان - شیراز از جمله اسنادی هستند که در سفر وزیر راه وقت ایران - احمد خرم - به چین امضا شد. در حالیکه مشارکت و سرمایه گذاری شرکت های چینی در ساخت هفت فرودگاه بین المللی، احداث بنادر تجاری، تجهیزات بندری، ساخت کشتی، احداث اتوبان در مسیرهای قم، خرم آباد، تبریز، مرز بازرگان و شهرهای اصفهان و توسعه خطوط آهن بندرعباس - کرمان از موضوعات طرح شده میان مقامهای دو کشور بوده است. طرح تکمیل حوضچه دوم و احداث حوضچه سوم بندر شهید رجایی، طرح توسعه بندر امیرآباد در شمال ایران و بندر چابهار برای ساخت مگاپورت نیز از جمله طرحهای ارائه شده به شرکت های چینی برای مشارکت و سرمایه گذاری در ایران بوده است.[۱۰]

گفتنی است، در سفر وزیر وقت راه ایران به چین ، پکن برای کسب اطلاعات بیشتر درباره طرح کریدور شمال و جنوب ابراز علاقه کرد و مقرر شد که وزارت راه وترابری اطلاعات لازم در اختیار وزارت راه چین قرار دهد. براساس تفاهم نامه ای که در این خصوص میان وزیران راه ایران وچین امضا شد. دوطرف موافقتنامه همکاری های دریایی را که قبلاً امضا و به مرحله اجرا رسیده بود، مبنای مناسبی برای همکاری در زمینه حمل و نقل بدانند. در ضمن، براساس قرارداد منعقد شده میان شرکت های نفتکش ایران با شرکت کشتی سازی «دالیان» چین در سپتامبر سال ۲۰۰۰ (شهریور ۷۹) شرکت چینی مسؤولیت طراحی و ساخت پنج نفتکش غول پیکر ۳۰۰ هزار تنی از نوع VLCC برای ایران را برعهده گرفت. اولین نوع از این نفتکش در اوایل سپتامبر سال ۲۰۰۲/۱۳۸۱ به ایران تحویل شد و از آن زمان تا مقطع تاریخی ۱۳۸۲ ، هر شش ماه یک نفتکش از همین نوع تحویل ایران داده شد. متخصصان ایرانی با خوب توصیف کردن این نفتکش ها، این معامله را به سود ایران ارزیابی کردند.[۱۱] مهمترین دست آورد برگزاری یازده دور کمیسیون مشترک اقتصادی ایران و چین تاکنون، توسعه حجم مبادلات تجاری دو کشور درسالهای گذشته بوده است. حجم مبادلات تجاری ایران و چین در سال ۱۳۸۱ بر ۳/۷ میلیارد دلار و درسال ۱۳۸۲ با یک رشد چشمگیر به ۵/۶ میلیارد دلار رسید. در تشریح اهداف دوازدهمین کمیسیون مشترک اقتصادی ایران و چین باید گفت که در جریان برگزاری این کمیسیون، دو کشور در صدد توسعه همکاریهای اقتصادی ، تجاری ، پیگیری همکاریهای گمرکی، امضا موافقتنامه های همکاری بهداشتی، همکاری در ساخت جاده ، توسعه حمل و نقل دو کشور، همکاری های دامی و توسعه سرمایه گذاریهای مشترک و بررسی مشکلات شرکت های تجاری دو کشور و راههای حمایت دولتی از آنها بوده اند.[۱۲] در بخش نفت و انرژی می توان به سفر «بیژن نامدار زنگنه» وزیر نفت (وقت ایران) به چین اشاره کرد. وی در جریان سفر سال ۱۳۸۳ به چین با اشاره به این موضوع که چین دومین کشور مصرف کننده نفت جهان است، همکاری تهران و پکن را در زمینه انرژی - نفت و گاز - مثبت ارزیابی کرد. او در دیدار با مقامهای نفتی چین تأکید کرد که با حمایت های تهران و پکن، شرکت های نفتی دو کشور می توانند درزمینه توسعه میدانهای نفتی در ایران، خرید گاز طبیعی L.N.G توسط چین از ایران و سرمایه گذاری شرکت های نفتی چین در بخش نفت، گاز و پتروشیمی ایران در یک فضای کاملاً مساعدبه تفاهم برسند. مصرف نفت چین در سال ۲۰۰۳ میلادی به ۲۵۲ میلیون و ۳۰۰ هزار تن رسید و پیش بینی می شود که در سال ۲۰۰۵ و بعد این رقم به بیش از ۳۸۰ میلیون تن در سال برسد. چین در سال ۲۰۰۳ میلادی بیش از ۹۰ میلیون تن نفت وارد کرد که در سال ۲۰۰۴ میلادی، این رقم به حدود ۱۱۰ میلیون تن رسید. جمهوری اسلامی ایران نیز ۱۲ میلیون تن نفت مصرفی چین را تأمین کرده است.[۱۳]

با توجه به نیازهای روزافزون چین به نفت و انرژی می توان گفت که قرارداد بزرگ امضا شده میان دوکشور در خصوص انتقال نفت وگاز ایران به چین می تواند نیاز رو به افزایش صنایع چین به انرژی را پاسخ دهد. ایران و چین بر سر امضای قرارداد ۱۰۰ میلیارد دلاری که تضمین کننده انتقال سالانه ۱۰ میلیون تن گاز مایع طبیعی ایران به چین که برای مدتی قریب به ۲۵ سال خواهد بود، به توافق رسیدند.[۱۴] اما این تنها، بخشی از مبادلات اقتصادی - استراتژیک میان دو کشور است. قرارداد مذکور می تواند تا سقف ۱۵ الی ۲۰ میلیون تن در سال افزایش یابد و به این ترتیب، مبادلات تجاری میان دو کشور در عرصه انرژی را به ۲۰۰ میلیارد دلار افزایش خواهد داد.[۱۵] لازم به ذکر است که شرکت عظیم چینی «سینوپیک» نیز امتیاز مشارکت در توسعه میدان نفتی «یادآوران» را دریافت کرده است. حجم مبادلات اقتصادی دوکشور به گونه ای در حال افزایش است که هر نوع تحریم احتمالی ایران توسط دولت آمریکا نه تنها می تواند اقتصاد نیازمند چین به انرژی ایران را دچار مضطل جبران ناپذیر کند، بلکه صدها میلیارد دلار سرمایه گذاری چینی ها را نیز نابود خواهد کرد. چین و ایران اگر پیش از این انگیزه های قوی سیاسی برای همگرایی داشتند، اکنون اقتصاد خود را با یکدیگر طوری گره زده اند که گشودن آن به نفع هیچیک از طرفین نخواهد بود.[۱۶]

منابع:
۱ - چین ، سیاست خارجی و روابط با ایران ؛ مؤلفان : مسعود طارم سری، عبدالرحمن عالم ، بهرام مستقیمی
۲ - همان منبع
۳ - نشریه پیام دریا شماره ۴۷ مردادماه سال ۷۵ ص ۹۲
۴ - همان منبع
۵ - همان منبع
۶ - همان منبع
۷ - خبرگزاری ج.ا.ا، پکن ۷۸/۹/۷
۸ - خبرگزاری ج.ا.ا، پکن ۷۱/۳/۴
۹ - خبرگزاری ج.ا.ا، پکن ۸۰/۹/۹
۱۰ - واحد مرکزی خبر - با موضوع اقتصادی شماره ۸۲/۸/۲۱
۱۱ - خبرگزاری ج.ا.ا، پکن ۸۲/۱۱/۱
۱۲ - روزنامه انتخاب ، چهارشنبه ۲۶ فروردین ۱۳۸۳
۱۳ - پکن - خبرگزاری ج.ا.ا
۱۴ - ایران و چین - جاده هموار همکاری روزنامه شرق ۱۷ آذرماه ۸۳
۱۵ - همان منبع
۱۶ - همان منبع

ترحیم

بازگشت همه به سوی اوست

با نهایت تأثر و تأسف درگذشت همسری مهربان و پدری فداکار شادروان **مرتضی سپهربند** (بزرگ خاندان سپهربند و کارمند بازنشسته راه آهن) را به اطلاع کلیه اقوام و دوستان می رساند. به همین مناسبت مجلس ترحیمی روز چهارشنبه ۸۴/۹/۲۳ از ساعت ۱۲/۱۵ تا ۱۳/۴۵ در مسجد الرضا (ع) واقع در خیابان خرمشهر، میدان نیلوفر برگزار می شود.

از طرف همسر: ملیحه سپهربند
فرزندان: بهرام، بهروز، بهزاد، بهناز و هلن سپهربند
خانواده های عزادار: سپهربند، بلاری، عطرچی، پاکزاد، یله، ملکیان، درویشی، تیموریان، بصیرت، اروندیان، بخیت، خجسته پور، برکتی و سایر بستگان، دوستان و آشنایان

با کمال تأسف و تأثر درگذشت مرحوم مغفور جناب آقای
مهندس اکبر امینیان
از صاحب منصبان عالی رتبه وزارت کشور و بزرگ خاندان امینیان را به اطلاع می رساند. مراسم ختم آن فقید سعید روز چهارشنبه مورخ ۸۴/۹/۲۳ از ساعت ۱۹/۴۵ تا ۲۱/۱۵ در مسجد الرضا (ع) واقع در میدان نیلوفر برگزار می گردد.

فرزندان: خسرو امینیان، دکتر بهرام امینیان، افسانه امینیان
خانواده های: امینیان، بهنام، حیرتی، رضوی زاده، ثمری، رجبیون، قندهاری، درودی، نادری، حسینعلی، آگاهی، دکتر شاهین فر، نعمتی و سایر وابستگان

تسلیت

جناب آقای حاج علی ملکان
درگذشت همسر گرامیتان سرکار خانم **لعیا برنجی** را صمیمانه تسلیت عرض نموده و بقای عمر شما و فرزندان عزیزتان شادی، جمشید، فرشید و آقای امیر تجلی را از درگاه ایزدمنان خواهانیم.
ناصر ملکان، توران ملکان، مژده ملکان، نادر ملکان، کورش ملکان

تسلیت

جناب آقای مهندس فرزاد بلورچیان
با نهایت تأسف و تألم درگذشت مادر گرامیتان را تسلیت عرض نموده، ما را در غم خود شریک بدانید.
مدیریت و کارکنان شرکت ساختمانی بند

جناب آقای مهندس حمید سرهنگ نژاد
با کمال تأسف و تأثر درگذشت والده گرامیتان را تسلیت گفته، از ایزد منان برای آن مرحومه علو درجات الهی و برای خانواده محترم صبر جزیل خواهانیم.
شرکت فنی و ساختمانی کانیو

جناب آقای فریدون مدیری

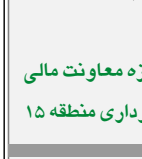

با قلبی سرشار از تألم و تأثر درگذشت پدر گرامیتان را به جنابعالی و کلیه بازماندگان محترم تسلیت عرض می نماییم.
مدیران و کارکنان حوزه معاونت مالی و اداری شهرداری منطقه ۱۵

ترحیم

بازگشت همه به سوی اوست

با نهایت تأثر و تأسف درگذشت مرحوم
ناصرالدین موسوی آزاد کسمایی
را به اطلاع کلیه بستگان و آشنایان محترم می رساند. به همین مناسبت مجلس ترحیمی روز چهارشنبه ۸۴/۹/۲۳ از ساعت ۱۴/۳۰ تا ۱۶ در مسجد الجواد (ع) واقع در میدان هفت تیر منعقد می گردد. تشریف فرمایی سروران گرامی موجب شادی روح آن عزیز از دست رفته و تسلی خاطر بازماندگان خواهد شد.
خانواده های: موسوی آزاد کسمایی، پاکدل، مقدم، فروحی، حسین زاده، عربانیان، فرزاد، مجلسی، سندی، شعشانی، طاهرزاده، داناجو، سلطانی، حسام، میرزاسخیان، یعقوبی، ندیمی، خوالگر، یعقوب زاده، نظام آبادی، میرمطهری، فرحی، چینی کار، ملک محمدی، قلی زاده، احمدی، کریجانی